

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелзэн

№ 37 (16099) ◊ 1999 чылдың май 29, суббота ◊ Ат салган шагы ◊ Садар ертээ 1 рубль 50 коп. 21.45

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ АЖЫЛ-АЛБАНЫ КҮЖЕНИИШКИНИҢ АЖЫЛ-ИШТЕ

Тыва Республиканың Президентизи-Чазак Баштыңы Ш.Д.Ооржак Барынын-Хемчик кожуунга ажыл-албанын дооскаш, оон түннелдерин чугаалашкан актив хуралын эрттиргеш, май 22-де Бай-Тайга кожуунуна барган. Кожуунун сумуларының ажыл-чорудулгасы, чурттагы чонун амьдырал-чуртталгасы-биле таныжылганы Бай-Толдан ол эгелзэн.

Бай-Тал суму чагыргазының, "Бай-Тал" коллективтиг көдээ ажил-агы каттыжышкынын удурткучлары, суурнуң активи-биле уурткан Чурттагы чон чогуура азырадыкчы хоонден уштуруп, рыноктуң берелеринге торулбайн, бодун боду хандыртынар-биле мал болгаш чер ажилын хөгжүдүп эгелзенин суму чагыргазының даргазы Борис Маадыр чугаалады. Хуу чонун, көдээ ажил-агы каттыжышкынын малы чыл келген тудум-на өзүп орат. Сумуда өг-бүлө бүрүзүне ортумаа-биле 6 бола, 33 шээр мал онаажыр. Тараа, картофель, ногаалар өстүрүп турарлар эвээш эвес. Моон алдыга, чонун амьдыралы чүгүр хире. Ынчалза-даа сумуда 515 өргениң 49-ү чедимес амьдыралдыг, 12-зи азыраан малы чок, 213 кижи ажал чок болган. Сугаттыг шөлдери, дегем оларлардыг, хой байлактыг черге чурттап оргаш, тодуг-догаа, бай шыраак чурттап урулуг, оңу ченин алдыга чүгүле ажилдаар херек деп, Президент чугаалаан.

Суурдан чон көшпез, харын немежин турар. Ол дээрге мында амьдыралдыг чүгүзүңн херечиз-дир. Чылган чон-биле ужурашкаш, Чазактың чурттагы чонун амьдыралыга деткиме көргүзүр дээш ап турар хемчеглеринге доктааган. Күш-ажылдыг хоочуну, арат ажил-агылыг чеден ажык харыл Манзырыкчы Ооржак-биле Президент чугаалажып тура, бистин пенсионер-

леривис бо хоочундан үлегер алза эки-дир, оларның дыка хойу хоорайга чырап олурк-саар улус-тур бо деп, ойнай-сылдай шугумчул кылган. Ында үндезин бар-ла боор. Оорлар, араганы чажыды-биле садары, бөрүлөр-биле демиселди күштелдиреринче кичээгенин сумуга күштелдирерин дугурдушкан.

Кызыл-Даг сумузуңга баргаш, чонун амьдыралы-биле Ш.Д.Ооржак таныжып ора, малдын баш саны эрткен чылда элзэн кызырланын эскерип каан. Чылдаганы—чон малын садан сайгарарын көвүдеткен, амьдырал ынчаар негеп келгенин суму чагыргазының даргазынын оралакчы Март-оол Ооржак тайылбырлааш, ам немежи чаш малдын төлү-биле ол хире башты тургузуп алар арга барын айтты. Ам бир өг-бүлөгө 46 шээр, 5 бола мал онаажып олуртур. Картофель өстүрер талазы-биле кызыл-дагыларын дуржулгазы бар, колдуунда өг-бүлө бүрүзү олуртуп турар. Арат Сергей Моңгуш эрткен чылын 37 тонна картошка ажаап ап, орулгалыг ажилдаан. Президент бо аратты мактааш, шак ындылар хой болурун күззэн, чүгө дээрге картофельден хой ашканы ажилдап ап болур. Сумуда 307 өргеден 65-и чедимес амьдыралдыг, 25-и малы чок. Оларга деткиме, социал дуза чедирер хемчеглери ап турза-даа, түннели шоолуг эвес. Мал тутпайн турарларын ийи чыл дургузунда малдандырап айттышкынын берген. Девискээриниң чоңу өзүлдеги, ылангыя

херэеженерден эр улустун саны хой, мону Чазак Баштыңы эки деп үнелзэн. Суму чагыргазы (даргазы В. Б. Салчак) ажил-чорудулганың анализин бүгү адырлар айы-биле кылып алганы чедим-челиг болган. Ылангыя үндүрү чылдазын көвүдиреринче суму чагыргазы онза кичээгенин салган, 340 муң рубльди кирип алыры көрдүнген. Кылдынн турар ажил-биле черелештир мал оору, арагалашкын-биле демиселди кошкан Президент айткаш, чүңү кылырын тодарай чугаалаан. Суурнуң чурттагылары-биле ужуражып, ажык чугааны кылган.

Шуй суму чагыргазы өскелер-биле бир дөмей чонун социал малгалалын күштелдирер, ылангыя амьдыралдың үндезин чер база мал ажилын хөгжүдүренин сагыш салып турарын чагырга даргазы Анатолий Лапчаа Президентиге чугаалап берген. Анализин кылып көргө, тарааның дүжүдү эвээш, малдын баш саны шоолуг өсейин турары илерзэн. Бо чылын чудап өлгөн малының баш санын безин билбес болган. Часкы хову ажилдарын организаци чок чорудуп турар. Шак мынчаар ажилдаар болза, чонун ашканын чемгеривис бергедээр-дир деп, Ш.Д.Ооржак сумуун удурткучларына чугаалаан. Чуртта, республикада байдал берге турда, чон бодун боду хандыртынар дээш ажилдаар, оон өске илдээр чүве чок. Чедимес, мал чок өг-бүлөдөр, ажил чоктар эвээш эвес, оларга деткиме көргүзүренин хемчеглери алыр. Байлак Шуйда оларнын эки амьдырал-чурттаарыңа бүгү-ле чүдүлдер бар, чүгө күженишкениң ажилдаар апаар. Чон-биле ужуражылга үезинде өртктерин өскениңге хамаарыш-

нын түннелдерин үндүргөн актив хуралын эрттирген. Кожуун чагыргазының даргазынын оралакчылары болгаш өскелер-даа дындагыларын кылган. Ш.Д.Ооржак анаа чүве чугаалаан. Делегейде, чуртта, республикада байдал баштай таныштырган. Кожуунуң чурттагыларының хой нуруузу мал, чер ажилды амьдыралы шыраак, артыкшылдыг аш-чемин саткаш, ашча ажилдап ап турар. Байлак ораган оон-даа артык бажын ашкан малдыг, экин ашкан эттиг чурттап болур, кижиниң могаг-шылап чок ажилдарыңдан ол хамааржыр. Чедиместерге, ажил чоктарга деткимени көргүзүр, оларнын ажилдар аргаларын дилеп тывар. Бюджет тургузарын, үндүрү чылдазын көвүдирерин Президент эне-не чугулага көргөн. Малдын кадаын, чайгы семиртилгезин эки организастарын, чайгы сугарылганын ийи-үш катап чорударын, кем-херек үлгедикшинеринге, арагалаашкына удур демиселди чорударын, чонун аштатпас дээш хун бүрү тодарай хемчеглерин алырын сумулар чактыраларына дааскан. Активтин киржикчилеринге чедикшинерин, быжык кадыкшылды, Тываның Россияга каттышканынын 55 чылдыг телептиг ужуражыр дээш шудургу ажилдарын Чазак баштыңы күззэн.

Президент Ак-Довурак хоорайнын социал адырын ажил-ижи-биле танышкан. Чаагайжылдагы талазы-биле элзэн эки ажилдар кылдынганын мактаан. Чаа-Хөл кожуунуңа баргаш, часкы хову ажилдарынын чоруп турарын сонуурган.

Таан-оол ХЕРТЕК.

С. В. Степашин-биле ужурашкан

МОСКВА. ТР-нин Президентизи Ш.Д.Ооржак РФ-тиң Чазак Даргазы С. В. Степашин-биле май 27-де ужурашкан. Ижин-кара чок байдалга эрткен ужуражылга ТР-нин Президентизи республикада социал-экономиктиг болгаш политиктиг байдалды дугайында чугаалааш, "Тыва Республикага социал-экономиктиг байдалды чогумчудар болгаш республика бюджетиниң орулгалыг кезээнин быжымчалыг өзүлдезинге эки байдалдарны тургузар талазы-биле хемчеглер дугайында" РФ-тин мурунда турган Чазанын шитириниң РФ-тин Чазанын хуралында бадыткап бээрин дилзэн. Ол айт-

тырыг талазы-биле Чазактын шитирини С. В. Степашин бадыткап болгаш айттыгын доктаалдыг төлөвилелин белеткээр талазы-биле саналды кириер дугайында чогуур даалганы берген. Ужуражылгага чугула айттырларын чугаалашкан. Ол дээрге республикада сах-хөө айтырының нарын, ажил төлөвирин, өөредилге ажилдакчыларынын шөлээ ашканын чогуур үезинде төлзэрин озаладып турары-дыр. Ол тургустунган айттырларын С. В. Степашин болур-чогууру-биле билип алган. Ол талазы-биле чогуур даалганы РФ-тин Сан-хөө яамызынга берген.

Россияның составыңга Тываның каттыжып киргенин 55 чылдын байырлынын хүниеринде Тыва Республикага келирин Президент чалаан. Чалаганы ол өөрүшкү-биле хуулап алган. Ол шыкша Президент Ш.Д.Ооржак Чазак Баштыңынын оралакчызы В. Н. Шербак, Саң-хөө яамызынын сайдынын оралакчызы Бушмин, Федералдыг кызыгаар албанын директору Тощий биле ужурашкан. ФДС-тин, ФАС-тын удуртгалары, РФ-тин чамдык яамыларынын болгаш ведомстволарынын удурткучлары-биле ужуражыры планнаттыглан.

ЖУРНАЛИСТЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА

Тыва Республиканың оралакчы президентизи А. А. Мельников республиканың массалыг информация чепсектеринин бөлүк ажилдакчылары-биле ужуражып, Президентиниң, Чазактың чорудуп турар ажилдары-биле оларны таныштырган. Ылангыя Москваже командировкалап чораш кылган ажилдарды доктааган.

— Москваже бо удаада чораш келген командирлер-кам ай дыка ажа берген. Республика амьдыралынын чамдык кол айттырлары Москва-биле дугуржулга чокка шитирелтериниң болдун-мас дээрзин билер болгай силер. А ол айттырларының эң колу—РФ-тин Чазаның Тыва дугайында чугаалажыр деп турар айттыгынын төлөвилелин белеткээр, оңу чугаалажып, дугуржуру. Тыва Республиканың экономиказынын моон сонгаар хөгжүлденин, оон сан-хөө талазы-биле-даа байдалын РФ-тиң Чазаның чугаалажып көөр деп турары Тываның төөгүзүндө колдуунда-ла бир дугаар улуг болушунуң болуру чугаажок—деп, А. А. Мельников чугаазың эгеледи.

Ооржак РФ-тиң Чазак Даргазы С. В. Степашин-биле ужурашкаш, дараазында айттырларын оон-биле дугуржур. —РФ-тиң Чазаның Тыва дугайында чугаалажыр деп турар айттыгы ол хевээр арттырары; —саң-хөө талазы-биле айттырлар; —Россиянын составыңга Тываның эки тура-биле бактап киргенин 55 чыл оюнга кээп киржири-биле С. В. Степашини чалаары.

РФ-тиң Чазаның Даргазы С. В. Степашин регионнар-биле доктаамал харылажып ажилдарын боттандырап сорулганы мурунда салган болгаш ай сананда-ла девискээрлерин удурткучлары-биле ужуражып турарын саналдаан. Чурттан аңгы-аңгы девискээрлериниң удурткучлары-биле ол быжыг харылажып, олар база Чазактың чаа Даргазын деткип турарлар. А бистин Президентизи Ш.Д.Ооржак биле С. В. Степашин база дыка таныш, хоочун өнүктүрүп болуп турары бистин харылаалары-тын моон сонгаар улам быжыгарыңа иди болуру чугаажок дээрзин А. А. Мельников журналистерге сеткил ханышкын-биле дыңнаткан.

Республиканың экономика-тиг хөгжүлденин эң чугула айттырларын ол хире улуг денделге чугаалажыр талазы-биле ТР-нин Чазанын санала Е. М. Примаков баштаан Чазак деткээр болгаш ол талазы-биле төлөвилели белеткээрин Тываның Чазаның, РФ-тин яамыларыңа, күркомитеттеринге дааскан турган. Ынчалзажок бо эрткен хонуктарга безин чурттап амьдыралында өскерилгелер, чаартылгалар болууларын билер бис. С. В. Степашин удурткан чаа Чазак бо хүниерде тургустунган, ынчангы РФ-тиң чаа Чазак-биле бис база базыммысты ден-неп эгелей берген бис. Ол тургустунган Чазактың удурткучу С. В. Степашин-биле бистин Президентизи Ш.Д.Ооржак ужуражып чугаалажыры-биле Москваже айттыгыны ол.

ТР-нин Президентизи—Чазак Баштыңы Ш. Д. Даргазын С. В. Степашин биле ужурашкаш, оон чонун амьдыралында өскерилгелер, чаартылгалар болууларын билер бис. С. В. Степашин удурткан чаа Чазак бо хүниерде тургустунган, ынчангы РФ-тиң чаа Чазак-биле бис база базыммысты ден-неп эгелей берген бис. Ол тургустунган Чазактың удурткучу С. В. Степашин-биле бистин Президентизи Ш.Д.Ооржак ужуражып чугаалажыры-биле Москваже айттыгыны ол.

Россияда ындыг девискээрлер эвээш-даа болза, дүк садып алар ашкы Тывада келген деп болур. Чик өрткө биле эвес, а чогуур өрткө биле дүктү, этти садан ап эгелээр бис, өскерткен келгенерге чик өрткө-биле дүктү, этти садан деп номчучкучуларга сатпандарын оралакчы президент бистен диледи.

Мельников журналистерге дың-

Маадыр-оол КАЛЧАН.

КИЧЭЭНГЕЙНИ—ХҮННҮҢ АЙТЫРЫГЛАРЫНЧЕ

Тыва Республиканың Чазаа май 27-де селектор-чөвүлө хуралын эрттирген. Оон ажилыңа ТР-нин Президент Аппаратының, республиканың Чазак Аппаратының, Саң-хөө, Садыг яамыларының, үндүрү инспекциязынын харысалгалыг ажилдакчылары, кожууннар, хоорайлар чагыргаларынын даргалары, журналистер болгаш өскелер-даа киришкен.

1999 чылда Тыва Республиканың Президентизиң республиканың чонунга болгаш Дээди Хуралыңа Айтканынын күөселденин дугайында дындагы Президент Аппаратының удурткучу В. Б. Яндай-оол кылган. Айткандын ужу-

зу күөсеттинген түннелинде республиканың экономикасында, социал адырында бурунаарызын кылдынган. Моон алгаш көргө, оон күөсеттин болурун удурткучу демделгезин. В. Б. Яндай-оол хуралдын киржикчилеринин кол кичээгенин Айтканды кирген хемчеглерин амьдыралга боттандырап дээш чер болган ажилды күштелдиреринче угландырган. Уе манавас дүрген эртин турар, далажырын негезин, Чон-Хемчик кожуун чагыргазы Айтканды күө-

седириниң хемчеглерин кылгаш, ажилдап кирипкенин мактаан. Президентиниң Айтканды тодараткан хемчеглерин күөседиринче күштү салырыңа хуралдын киржикчилерин кылдырган. Чазак Аппаратының удурткучу—ТР-нин сайды Э. Х. Ооржак сөс алгаш, сөөлгү уеле Тываның девискээринде 24 улуг өртктер эгелзенин дыңнаткан, оларнын дүрген өөржөр хемчеглерге доктааган.

Салдыг-саарылга үндүрүүнүң чылдазынын дугайында дындагы ТР-нин күрүнеин үндүрүг инспекциязынын начальниги С. Ч. Сат кылгаш, анаа анализти берген. Бо чылдын эрткен дөрт айларында үндүрүг чылдазын 77 хуу күөсеткен, чедир ажилдадып турарларын шүгүмчүлзэн. Чамдык кожууннарда, хоорайларда садыг-саарылга үндүрүүнүң чылдазы кайы хире чоруп турарын дыңнаан.

Чазак Баштыңынын оралакчызы В. Ш. Оон хуралды башкарып эрттирген. Бистинг корр.

КАМГАЛАДЫЛГА ДАДЫВЫРЫ ЧАШТЫНМА, САЙГАРЛЫКЧЫ

Эрткен чылдар-биле деңнээрге, 1999 чылдың баштайгы айларнда республикада пенсия төлөвир ойшаанда чоруттуруп турар. Ындыг-даа бол, камгаладылга дадывырын чылдазының байдалы бизиң-ле хевээр бооп артышкан.

Бо талазы-биле ажилдыг Кызыл, Моңгуң-Тайга кожууннарда канчаар күөсетини турарын дугайында чүдүлү номчучкучуларга сонуургадып көрөйн.

учетта турар бүгү черлер эргиде болгаш бо чылга өрелерин июль 1-ге чедир төлөтөр болза, ол улустарын хөвден долдузу-биле хостаар деп айткан. Өрелиг черлерге улуг чингелдени тургузуп турар болганда, олар оңу ойшаанда ажиллары күзениң.

ТР-нин Пенсия фондузунун Кызыл кожуунда пенсия килдизинин, камгаладылга дадывырын чылдазынын харылап турар кол төлзү Светлана Удувас-ооловна Хертектин чугаалап турары-биле алырга, кожуунда нитизи-биле дадывыр төлзү ужурул 835 албан, организация, сайгарлыкчы, арат ажил-агы учтта демделеттинген. Бо хүниерде үстүнде бердинген сандан чүгө 236 албан чери болгаш сайгарлыкчы дадывыр чылдазынын отчедун дуржап турар. Арат ажил-агылыглар, колхозтар, совхозтар орулга чок болганында дадывыр төлөвирин турарлар. Олар оон-биле черелештир хойулу-дүрүмде көрдүнгөн Пенсия фондузунче шилчидер 20,6 хууун төлөвейн, үч чүдүлү хажыдып турарын билген турар ужурул.

1999 чылдың бирги кварталының планында камгаладылга дадывырын чылдазы 5 млн. 590 муң рубль. А чыны алган дадывырын түнү 2 млн. 998 муң рубль болган. Нитизи-биле планын 65 хуузу күөсеттинген. Акша-

төгериктин ой-шаанда үнөйин турары-биле камгаладылга дадывырын үезинде кирбейн турар. Оон-биле черелештир кожуунда пенсия төлөвир ай санында садал, чогуур өйүндө үнөйин турары билдингир.

Апрель 1-нин сан-чугаайы-биле алырга, кожуунун албан, организацияларын, хууда ажил-агылыг кижилериниң Пенсия фондузунга өреси 20 миллион рубль. Оон иштинде 19 млн. 163 муң рубль эрткен чылдардан бээр чыгып келген өөр бооп турар. Эң-не хой өрелиг черлерге "Каа-Хем" хөмүр-лаш разрезин хамааржыр. Оон өреси 10 млн. 223 муң рубль, азы нити өрениң 53 хуузу. Колхозтарын, совхозтарын, хаван комплекзиниң өреси 5 млн. 92 муң рубль, кожуунун хереглекчилер нитилели 296 муң рубль өрелиг, коммуналдыг ажил-агы чери 206 муң рубль. Өрелиг черлериниң данызын уламчылаар болза, ол төнүч чок.

РФ-тин чингелдер дугайында үндүргөн доктаалында өрелиг организациялар, сайгарлыкчылар, нитизи-биле

Оон ийи, ажилдап турар инвалиттерин (1, 2, 3 бүктүк) шалымын 1 хуу камгаладылга дадывырын тырттарын соксар дугайында чингелдени тургускан. Шак ындыг кижилер эмчи комиссияны тыгасын справказынын хоолгазын база пенсия шыншалганын хоолгазын ажилдап турар чериниң бухгалтеризацияга берип калган. Чамдык кижилер камгаладылга дадывырын төлзэрин албан эвес деп санап турарлар. Ынчаар бодан турарларын чызып турары ол. Устунда азы киргенирин белгаш өске-даа улустарын пенсияже халажып үнер, назылап кырыр үези дөмей-ле келир болгай. Сөөлүндө олар дадывыр төлөп турганын дугайында справка хереглей бергеш, оңу алыры-биле Пенсия фондузунга баарлар. Камгаладылга дадывырын үргүлчү төлөп чораш кижилерге максималдыг (эң улук) пенсияны тылсыр, а үзүктө-биле төлөп, хары-даа төлөвейн турган улустарга минималдыг (эң эвээш) пенсияны тылсыр. Ольга САНДАРА.

МАЛ-МАГАНЧЫГ, ЫР-ШООРЛУГ...

Бүрөн ховузун эрткеш, Оңгарак ховузу-биле халдын ооравыска Хадын, Дус-Хөл чайыналып көстүп келди. Таңды-Уулануң дээш. Хиндинде хир чок аас дээр. Удаткан чок "Каа-Хемге тавангайлаан калбак шыкты Межегейже" кире халдып келди.

Республикада ат-сураа билдингир апарган оңаак өг-бүлө Муңзуктарга ужуражып, ажил-ижин, амьдырал-чуртталганы сонуурган, таныжар—сорулгам мындыг.

Муңзуктарын өг-бүлези чоокта чаа эрткен "Өг-бүлө-99" республика мөөрейинге киришкеш, тилекчи болуп, ады алгаш. Ынчалза-даа олар оон мурунда-ла алдаржаан турган дивизиес чыстыгы болбас, чүгө дие өгүн эр ээзи Родион Муңзук "Хөмейи-95" бүгү делегей шуулганына дээди шаңгал (гран-при) алган. Мындыг улуг мөөрейге ичча хой салым-чашанынгарын аразында кондыг кижиг тилеп үнер чүвөл? Өскелерден онзагай, анаа эвес кижиг дээрзи чугаажок. Ындыг кижиг шаңгаан хүнүң канчап аас-кежик хүнү дивес боор.

Ажы-төлдүг, ажил-иштиг, чоңуг, өөрлүг чурттап чораша, амьдыралынын кый-бир хүнүң эң-не аас-кежиктиг деп ылаары берге болбас орга чок. Оксана, Родион Муңзуктарын ындыг өлчөйгүн хүннери эңгез-чөк дээрзин оларнын аал-ораныңа киргеш, аяк шайын сартап ора чугаалажып, танышкаш, билдим.

чедип кээрге, удурткучу ам база үш эштеринер кээр—бир ыраажы, бир хожмуңу, хөмейжи база концерт башкарыкчызы бир уруг дээш. Шынап-ла, олар бо чедип келген. Кады Красноярск тавараша, хонгаж, Свердловскиге ужул келгенин. Урун чүгөле сонуурлук, чоңа бараан болур күзел чалымыларны Свердловскиге болчоп коан турганы ол боор ийин оң.

—Свердловск... дептерге-ле кандыг бодалдар, чүү-чү сагышчырага кирип келир-дир, Оксана Чыртак-ооловна? —Улуг эрчим хоорай... Чалды назын... Цирк... Балет... Дыка хой чырык, чылыг сактышкынар.

Ынчан Свердловскиге кыжын ужул челе берген бис. Агаарын арып! Харныкылыны! Хоорайнын арыс-ылдыг чаражын чүү дээр. А кижилер дыка эвээш-ээлдик. Педагог башкаларыны шуут дидир бурганар дег. Сагыш човангыр, кижизиг.

Шынап-ла, Свердловск онзагай хоорай, кижилери база. Хөл бөмбүгү, коньки спорту Муңзуктарын өг-бүлө альбомуң ашкы ора, Свердловскиге өөренип турганы солун чурктарын магадан кордум. Танычыны ужулуп турар чурктары, эрес-кашапай цирк артистериниң чинге сывырындак кырап турары, аныктарын агаарлап чоруп турары дээш, шүптүзүн оон көрүп болур. Өгүнү элериң илээ орган болза, чугаа оон-да солун болур ичк. Родион Муңзук Москваже база-ла фестивалда чорупкан үезинде челе берген болдувус. Оксана Чыртак-ооловна, оолдары Каң-Демир, Кудерек, бичин кызы Анай-Хаак, кырган-оовызы олар-биле чугаалажыр аргалыг болдум. (Уланчызы 4-кү арында).

Байыр
Чедиринишкени
ХҮНДҮЛҮГ ВАЛЕРИ СЕВИЛБАЕВИЧ!
Силеринг 70 харлааныңар-биле, Силерге чуректин ханызыңдан байыр чедирин ор мен.
Республиканың массалыг информация болгаш парлала ажилдакчыларының өмүнээинден Силерге, профессионал чудагай болурун, бодап чораш сааткилерни чонга баралгадырын, быжыг кадыкшылды болгаш чедимчени күзедим.
ТР-ниң Парлала болгаш информация талазы-биле күрүне комитетиниң даргазы А. СЕРЕН.

ТР-ниң Президентизинден, Чазандан
Тыва Республиканың Президентизи болгаш Чазаа үр болгаш аар аараанынын сонда РСФСР-нин болгаш Тыва Республиканың алдарлыг тудугчу, күш-ажылдыг хоочуну, Ленин болгаш Күш-ажылдыг Кызыл Тук орденнериниң элдиктези
Августа Ивановна ЕЛЬШОВАНЫ
мөчээниң-биле оң өг-бүлезинге, дөргүл-төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередиң тур.

ЖУРНАЛИСТ, ЧОГААЛЧЫ
В. С. Шаравии 70 харлап турар

Амьдыралдын 70-ги артынын шыпшык бажынча адак чик үнүп кээп, эрткен үеңерни эргий бодап, ажы-төлдөрүнөри аалыңар иштиниң, акы-дуңмаларыңарны, авыралды арбын чоңуңарны дугайын чагай сеткил ханышкын-биле бодап олур боор силер.
Тыва журналистикага балалбас исти арттырып, оон хөгжүлдөзінге төлөтпг үлүүңерни кирип, республиканың Журналистер эвилелини каш чылдар улаштыр удуруп, журналист кадрларны өөредип, белеткээр талазы-биле улуг ажылдарны кылганыңарны бөгүн сеткил ханышкын-биле сактып, чугаалажып турар бис.
Хүндүптү Валерий Севилбаевич! 20 чыл үеңиң дургузунда удуруптү келгенниңер "Шын" солунунуң коллективиниң 70 харлаан юбилейиңер-биле байыр чедирип, эң чылыг күзүңкиниңерни сөнөп тур. Ам-даа кадык чагай чурттап, амьдыралдын солун, эгээртинмес темаларын номчучуларга бараалгадып чорууңарны Силерге сеткиливистиң ханызыңдан күзеп, идегедивис, эргим редакторувус, башкывыс, дагдыныкчывыс, хоочунувус.
Юбилейиңер-биле, Валерий Севилбаевич!

САГЫШ ЧОВАНГЫР

Кады ажылдап, ажур-ажып, хөөрежиң чоруурум хой саның журналист эш-өөр шуптузу-ла сеткил-сагышкынга исти арттырган, амьдыралчы дуржулга дээш оларга канчап өөрүп четтирбездил. А бир эвес олар менээ хамаарыштыр ынчаар бодагылаар болза, оон артык өөрүшкү кайда боор! Маңаа "Шыңга", дыка эрт редакторлап келген (өскөлөрдөн эң хой боор), дыкала хой эки чүүлдерни кылган В. С. Шаравии дугайында онзалоп чугаалайын. Оралакчыларың бирээзи болуп дыка үр ажылдааш, оон характерин, мөзү-бүдүжүн, ажылчы шинээзин багай эвес билер апарган мен. Өөрүшкүңү-даа, мунгаравың-даа көөр ажурга таварышкылаадым.

КИЖИ ДИРИГ ЧОРААШ КҮЗЕЛ СҮРЕР

"Сеткилимниң аккыр чечээ... черим, чоңум нүүрүңге сөнээр дээн мен"... Бо даңгырак одуруглар ак-көк хемнер чуртунуң ховар дээш салым-чолдуг, салым-чааныңың, ат-сурагың оолдарың бирээзи В. С. Шаравииң чогаалчы ажыл-чорудулгазының кол өзээн илереткен диезе чөптүг. Амьдыралдың чартык чус чыл кезиниң дургузунда айыраң ак чечектер тарып келген В. С. Шаравии ийи муң чыл келириниң "бүдүүзүндө" чедерчепс чеден харны ажа баскан. Ол 1929 чылдың чыстың адак айының эргизинде Чадаана хем уунуңа, октаргайе үнүп салып, төртүтүнгөн. Оон бээр В. С. Шаравии хемчээттинмес узун орукту, тоожулалтынмас улуг амьдыралды чурттап эрткен, ууттунмас буянынң үлени бүдүргөн. Ону чоң билдир.

В. С. Шаравииниң салым-чаанының үңгөн бажы Чадааның аржаан суунда, сыгавас шимизинде, казаңар, дарганнаар Севилбаа өгүбевистиң, эш-шөвер, ыраажы Часкал эживистиң салгал берген чаан-дөзүндө диезе хөөрөткени ол эвес. Ол черинден, чоңундан салгал алган ончүзүн В. С. Шаравии революция чартыгаларың ачызында өстүрүп, байдып алгаш, буянынң үлелерин бүдүргөн.

Бүгү назывинда чаа болушкуннарчын, чагай өскөрлишкыннериниң шапкынчызы, улусчу мөзү-шини чок чоруктарың оруунга моондаск бооп келген боорга, В. С. Шаравиини ырак-чоокта улустар таныыр апарган. Дун-хүн дивейн журналисти ажилыңа үе-шаан, күжүн чырылган-даа чорза, В. С. Шаравии, өкпе-чүректин, медресини ханы дүвүндөн эпителе чаа төп үнүп кээр чогаалчы салым-чаанга алзыптар чорзаан. Ол чогаалчы хей-аэтка алыскаш, бижең чогаалдарын В. С. Шаравии удуруптү чоразың "Сыдысчыгыш", "Тываның аныяктары", "Шын" солунуңа параладып, номчучуларга бараалгадып чорзаан. Олардан сонда барып "Авыралдык авам", "Сеткилимниң аккыр чечээ" деп

Ону каш сөс-биле чуруп көргүз дээр болза, мында дээр ийик мен: Кыл дээде дендиң кызыкмак. А ол ажыл болза-даа эмин эрттир берге. Намың негеп турарың өзүгаар редакцияңың ажылың утлап-баштаар — бо сөстөрүң артында чүү туруп турарың оон үезинде вындыг ажылды кылып чорзаан-на кижиле билдир. Ам келгеш чүү-даа деп болур-ла мынаан, ынчалза-даа чурттап эрткен үеңисти болуп шыдавас бис. Экин-даа, бакты-даа денге көөрү, деңиз-дүрүлгүн чурталары чөптүг. Кижиле, болушкуну ол үеңиң байдалыңа дүшүртү бугу таладан көөр апаар. Өске мергешилдерге ышак институттарга өөрөдип алыр байдалы кызы турда, журналист кадрлар тып, шилип алыр дээш аажок кызар кижиле. Салым-чааныңларны болур-ла аргалар-биле деткиер. Ажыл чогууру-биле чоруп турзун дээш, сагылга-чуруму шыңгың негээр. Валерий Севилбаевич сагыш човангыр удуруптү. Бир таварылыңың утпас мен. Кожуңга ажылдап турумда бир летучкага келдирген, оовус орайтаан. Торап туруусту даргам мында дейдир: "Гостиницага орун ап албаан боор сен, бистин бажынчывыска барып болуп ал". Ынаваамын хондирген. Эжим суга боор мен, ажырбас дээн ийик мен. Ол чүгле чаңгыс чижек-тир. Александр ДЕМБИРЕЛЬ.

САЛЫМ-ЧОЛДУН ШОРААННАРЫ

(Эгези № 30-36 "Шыңга").

Романдан үзүндү

Өгже-даа кирбейн өгүнү даштында олурупкан. Шалбаа-даар данзазынга таакпызын тип ора, айтырган. — Оңза солун чүү туруп тур ирги? — Оңза солун чүү боорун аан. Кожай шала хөлзеп турар. Ында-мында чугаа-соот көвүдээ. Балдан дүүн менден аажок чугаа эрекээр болду. "Чалча кижиле улуг чалаң кижиле чугаалажырга, ат-алдарга багай апаар" дээш ынай чоруптарыңа, ол мени "Анаа турал! Аныяк шаавысты сактып көрээли. Сорукмааны ашакка бээр үе келген" — деп мындыг. Мен ону тоовадым. "Аныяк шаавыс ужуп эрте берген. Ону кым-даа эгидип шыдавас. Сорукмаа дугайында сагыш човаары — сээң херээң эвес" дээш тура-даа душедим. Оон сөөлдүң бодап кааш, шала далажыканыңа хомуадым ийин. Шала-була дугайыңа чугаа-чаргы, улуг кайла болган кирелиң. Чогуң кайла болганың, чүү дээш болуп турарың билбедим. Бо аалдан дүжүметтер үзүлбөтүң. Боо-моңгулу-даа улустар кээп-ле турар. Арагалал, хөгөлпө, ылгалып-даа турар чорду. Чогуң та чүзү чүве ийинен, билбедим. Сен кайнаар баарың ол, Хоор?

Час дүшкен. Аалдар Чодураалыг-Хемге чайлаглап көшкүлөп келилээ. Балданың чайлаа элзэн делген, дөлем черде. Хемнин солагай талакы эринде. Беш өг. Улуг ак өг — кожайны өргээзи. Өгүнү куру беш. Ол-бо чарында беш-беш он базыркы-биле тирттырып каан. Эжин ак кидисти угулазай сырып тургаш кылган. Дэвир-ир-ириниң кыдыгыларын угулазай тургаш сөс-биле минчээ. Өгүнү дөзөңн каастап тургаш минчээң хаялап-ча-биле долдандыр шыккан. Мындыг онзагай өргээ чүгле кожуңуңуң ноянында бар чүвү-дир. Өргээңиң чанында каастап тургаш кылган бедиң баглааш онзаланың кестүп турар. Бичекке ак өг олгуну. Уш кара өг чалчаларыңы. Оларның бирээзи Сорукмааның авазы Сырганың самдар кара бөөдөйи. Сырганы биче кадайым деп санап турар шагдаң бээр мынчага дээр ол өге орта таптып септелсе кылып эдип, септи көрбөзүн. Суукур чаашкын келирге чүк-чүгүндө дамдалаар, ынчангаш Сорукмаа иешкилер дамдалаар чери төс-биле чамап алган. Балдан чалаң Сырганың бажын дөңгүрөтпө, сагыл четтиртпип каандан бээр ол самдар өгже шуут ис бастаастан.

Шалбаада баштай Сырга сугга кире дүшкөш, оон чүвөңиң хирезин билеп алыр бодаан. Аалга ынча-мынча келирге, ийи калдар ит ону үзө сөп каг чаккан. Ыттарың соксаал чок эргизинден Сорукмаа үне маннап келгеш, иттарың ырады ойдадып. — Сок, сок. Бо кандаай иттарың?! Чоргуланар—дээш бээр, ыттар кудруктарың билгал чоруй, оозун муунукаш ынай болганнар. — Аваң өөндө бе, кызым? — Сорукмааның бажын чытааш, эргелиң чугаалаан — Аваңның бажын ооруп кадап алган-дыр сен, Сорук. Хүлүмзүрүңүңө ол-ла олчаан. Аван аныянда сугда хаак, сувуруп каан хола дег кыс чоразан чүве ийин, уруум. — Кайнаам? — Уштуу-биле думчуну дуглап, ыдыксап, бижиригп өскээр көрө берген. — Салбакмаа-биле араңар каш-ла хонган. Демги-уругуртү иези дыңзы чадар олурда сен божупкан чүве. Мен дээрге ийи өг аразыңа билдир-билдирмес шошкуп турдум. Күжүр чараштыр божам. Сени азырап алыр дээш оорга-мойунуң-даа хөндүрбөзүн. Кончур-ла кызымак кулуур. Ам көрөм кандыг кыстыг болган-дыр. Даштын кижиле чугааланып турарга, Сырга эргинден бакылап келген. — Черле танымарым ун! — Өөрзүн деп чүвези аажок. Сырга хүлүмзүрүп үнүп келген. — Амыр-ла-дыр бе? — Амыр-ла-дыр. Силер кандыг чурттап тур силер? Шөверин кайыл, Хоор? — Өөндө. Чүгээр. бора бүдүн чурттап чор бис.

Изиңер ол

Төнчүзү чок Октаргай дег, өндүр үе Төре херзэн "тудуп" алган чоруп орап. Кижиле күжүр амылгалар угааның бол, Хиңчек, кежииң чүктөп алган чурттап чоруур.
Чырык черге төртүтүнгөн черин, хүнүн Шындан артык, сеткилинде шыгжап чоруур. Эрткен оруун арттар-биле хемчээп айтыр, Эзин ухар шындан харап бодангылаар.
Шимчес дивейн боданың ор, көрүңерден. Шимээрвейин, бичиң када тыртыңар. Чылыг сөстөн, йөрзэл сөстөн кижиле буру Чыдырап кээр, хей-аэт кирер, уярай бээр.
"Чуртталгамның чырык хүнү дунде дүшкен, Чылыг баарым чула олу имистелген Күжүр бодум хиралчым үстүп шагырааштың Күзүрүмүңгү хооргалче тоглап баттым..."
"Амьдыралду шуурганы" деп шүлүүндө ол Азып чорбаан чуртталгазың ынчаар чорзаан. Аткаар көрүр, аныяктар солун! биле Ара баспаан "Шынын" арны шылырап кээр.
Чуртталгазы паралагдан тыңгарылган. Шупту боду — төөгүнү божааланган. Солунчудан демир-үжүү хөөнөлгөш, Чогаалчының кокпазынче шымы берди.
Чурттап чоруур назывинда кижиле күжүр Чуттуг чүве кылбазың-на бодап, сеткип, Кижилерниң сеткилинди шыназыңга Хирлиг эвес, арыг изин арттырыксаар.
"Сеткилинер арыг чечээ" чыныдынар Чеме чокка, кежик болуп, үнүп келди. "Салым-чолдун шорааннары" романың Салгалдарга белек кылдыр доозуптунар.
Хамык чүве акша негээр — шак-ла дүжер. Чөвөн ийик, четчир үе чедип келир. "Салым-чолдун шорааннары", чаш төл шыкшак, Шарыттынып, хепкертиңиң үнүп келир.
Частып бышкан үеңерде чаялганаар — "Салым-чолдун шорааннары" — изиңер ол. Амьдырал шуурганыңдан, шорааннардан Ам-даа хей-аэт алыр силер, бүзүрээр мен.
Күстүгүр САТ.
1) "Тываның аныяктары" солун.
2) "Сеткилимниң арыг чечээ" деп шүлүктөр чыныдынар.

Шүлүктөрүңиң чыбындызыңдан

Сеткилимниң аккыр чечээ
Чалың шаама салым "адын" эзертепкеш, Шала муулу, эзегиниң соора теп, Андыралгылаш, аар чүгүм үнү чадап, Амьдырал ухарыңа долгаткан мен.
Дүвүлөңгө дүвүрелим — дүңгүр капкас. Туреңгилең салбак-манчаа — эрзеп болбас. Угааның шырында шымы берген Удазының ужуң тыпшак, улалсымаз.
Чоңум таптаан хөрзүңүңдө чаштып чыдар Чоостарың кылаңалар чүлүгүсүмзө, Инистелген чулам оду херел тыртып, Имир чырып, караам аштып келген дег-дир.
Моюн сөөгүн казырадыр кезе баскан Борзан-бөрзөң хая-даштар хайлы берди. Бодаалдарым сымды дүрүүн чеже тыртып, Бодаралдын адын туткаш, олуруптум.
Чедер өртээл айлык черде арткан-даа боз, Чедер аэтың мааны ойлеп, сугдук тыртылай, Сеткилимниң аккыр чечээң белек кылдыр Черим, чоңум нүүрүңге сөнээр дээн мен.
1992 ч. Ноябрь.
БАЖА БАЖАЗЫНГА...
(Д. С. К-га оюн-баштак) Балдыр эдын үлөжип чиир Бажам Доржу аңчы кижиле — Таңды санаач аэтыңаңыңа, Дайнаар эдын үлөсөп кижиле.
Балдыр эдын үлөжип чиир Бажам Доржу оюнзурак — Шыдыраалап ойнай берзе, Шылаарың-даа уттур кижиле.
Балдыр эдын үлөжип чиир Бажам Доржу чечен кижиле — Чогаалдарың сайгарыпса, Чогуңмчалың сүме кадар.
Балдыр эдын үлөжип чиир Бажам Доржу буяның эр — Тыва дылдың байлаан казып, Тыпчып турар эртемден эр.
1992 ч.

Салым ыйнаан

Азып чораш, чалым-хая бизениңге, Аза-биле үскүлештиң, салым ыйнаан. Ала караан ушта көргөш, кускуннапты, Ала дигте димирээшкин уюкталды.
Амы-тында өртөк чүү боор, көпөкөк-тир, Аспаптапса чуурду бээр борбааның-дыр.
Ырак черде чулам оду имистелген — Ынамыш-даа хомерленди, салым ыйнаан.
Бурган биле азажыгаш тутчуп үндү. Бууккан сеткил ыстай берди, ышкымак-на-дыр. Чайлаң батса, чыла дүжер тамы дүвүн Чайлай бээр дээш чандыр баскан, салым ыйнаан.
Чуулган даштын оккуру дег караш дидим. Шуурган сымлаан карак чивеш аразында, Дая сывы холга деген, салдыммадым. Тамы дүвү чайлай берди, салым ыйнаан.
1992 ч.

Салым ыйнаан

Азып чораш, чалым-хая бизениңге, Аза-биле үскүлештиң, салым ыйнаан. Ала караан ушта көргөш, кускуннапты, Ала дигте димирээшкин уюкталды.
Амы-тында өртөк чүү боор, көпөкөк-тир, Аспаптапса чуурду бээр борбааның-дыр.
Ырак черде чулам оду имистелген — Ынамыш-даа хомерленди, салым ыйнаан.
Бурган биле азажыгаш тутчуп үндү. Бууккан сеткил ыстай берди, ышкымак-на-дыр. Чайлаң батса, чыла дүжер тамы дүвүн Чайлай бээр дээш чандыр баскан, салым ыйнаан.
Чуулган даштын оккуру дег караш дидим. Шуурган сымлаан карак чивеш аразында, Дая сывы холга деген, салдыммадым. Тамы дүвү чайлай берди, салым ыйнаан.
1992 ч.

МАЛ-МАГАННЫГ, ЫР-ШООРЛУГ

(Төнчү. Эгеzi 1-ги аринда).

— Аэропортка нинти тоныштырган соонда, коды өөрчөтүлгөн элчилер. А "Эзүлүг тоныштыгы" канчаар элчилди, сонунураа көрүрөм.

— (Каттырбышаан) Радик боду орган болза, амырап харнылаар турган боор. Ынчал-даа бир-ле катап мындыг айтырыгы эштеринес салырга, ооң харызын касастада бижиди алган бис. Ында мында деп турар кижчи чораян. "Коорумузуз ууун чашты, чаражы аажок чокдак уруг-ла халып турар де. Дыка ур ол-бо тегерип, сүрүп келген мен. Бүдүр ыргактыг дээрге, Москвага баргаш будумуу эле кестирер деп болуп турдум, ынчанга тугбайн турары ол-дур дээш аан". Оюн-баштак харылап турганы ол-дур, чогум бут дугайында черле аас этпээн мен.

Мен көөрүмге алыс дузаарга аажок, ажилгар-кежээ, биче сепкилди оол болчук. Чаактары арта кызыл-кызыл, чаптанчыг. Чогум таптыг-ла ол азы бо шакта бичилч каан бис деп шыдаа мен, чоорту эң эргим кижим-дир деп саян эңизебес боор чораян. Радик манаа орган болза, та чүү дээр турган. Бодундан айтырып көрүр даан, кээрге.

— Баштайгы гаспольдарыңар дугайында сактып көрүрөм.

— Свердловскиден келгеш, театрга концерт көргүстүвүс. Оон Каа-Хем кожууче атындывс. Бүдүн Тываны эргезин бис. Хакасия, Красноярск край. Чыл эрткенде балдылап алыр дей берген бис. Ынчан нинти чуртталга бажыныга өрзөл алыр безин дыка берге турган. Бадыйлап дээр хунуувете хамык эш-өөрүвүс байыр чедирп чедип келген, а бадыйлап болбаан. Уш ай иштинде манаар үе бээр деп кым билген боор. Хакасияге гаспольдап чоруур дей беренивете филармониянын администрациянын дилээ-биле ХБАБ бадыйлап чопшээркеп. Моол, Якутияге кады чораян бис, оон мен улуг олгубуз Кан-Демирин божуп алгаш, аждадайын бардым. Ачавыс "Саян", "Тыва" ансамбльдеринге база ажилдаан.

— Куданар болган бе?

— Йе. Кунгуртууга. Радик ол чер чурттуг. Мээң төрөлдөрүмдү Кызылга аэропортка агаар азырын манап 2 хонган бис. Ажыл-агыйлыг улус ынча ур кудалар турар харык бар эвеш, үш дугаар хунунде эвеш кижчи ушуп четтивис, ынчал-даа кудавыс эки эртки. Ак-частай берген турган үлде харындаа эки үнүп келген чуруктар-дыр ийи бо, көрүр даан.

— Салып-сайгаргаш, 4-5 баш инек арттырып алдывс. Хаван чеми база тывылбас. Ынчангаш келир чылдан бээр шээр мал тудар деп болуп тур бис. Кунгуртууга бээр сүрүп бадыйлары берге боорга, шээр мал тутпайн турган улус-тур бис ийи.

— Амдырал рынокка чогыртунор бодай беренинер ол бе?

— Баштайгы үлде анаа сонунургал-биле мал-маган тудуп эгелдывс. Көдээ суурда чурттап оран улус мал-маган тутпаса кайын боор. Чоорту

амдырал рынокка кыстырып, акша-шалын үнмөстөшү туруп бээр апарга, ам харын боттун мал-маганына даянып, оон сүт, эт, дук, ууун ал эрбас болза, амдыралы берге дээрин алай-чайгар биле бердывс.

Чоокта Эрэин чораш, бажынырын каастап алган оран, а огород чок, мал тутпайн оран анык өг-бүдөлөрүн көргөш, элдесипер чордувс.

Бистин суурда кады ажилдап-чурттап турар өг-бүдө эш-өөрлөривс шупту мал-маган тултаса кайын боор. Чоорту

Аш-чеге ажилгап турары эн-не кол продуктулар Мунзуктарын боттарыны. Эт, сүт, сү, картошка, ногаа оймаа, дагаа олгу... Хлебти база-ла боттары бижырып ол турар. Өг-бүрүзү мындыг болзо көрөм. Хоролса, мындыг эвес, боттары мал-маган тутпайн, күжүн үндүрүп, дерин төкпөй чоруур болгаш чоңуну кызып-кылайып чораш азырап алган малын оорлоар кижилер барына хороодавс арга чок.

Бажын доштынга трактор дажап келген соонда, анык кыстар кирип келгеш, картошка олуртуу черивс андорсоолу деп Оксананы далоштыра бердилер. Кады ажилдап турар башкы эштер-дир дээрин Оксана тоныштырды. Огород-даа, картошка-даа олуртурда, дүжүдүн ажарда-даа шупту демнежил алгаш шештеп кааптар улус-тур. Мунзуктар бо чылын огородундан аңгыда, шөлде база картошка, капуста олуртуу улуг чер ол алган.

Екатерина Элистевага күдээин, уруун, оларнын эштерин ажил-иш дээнде кызыман магадап чугалады: "Оларны көргөш өөрүвс орам чок. Уругларым адазы 40 ажыг хорлында-ла чок апарган. Ол орган болза боларга кайи хире демек-дуза болбас деп. Күдээлим тос аңгы кожуудун. Шуптузү ажилгар, кежээ. Чодононда күдээм, Тожуда күдээм, бо Радик күдээм — шупту эр улус" — деп, ол чоргоарал-биле чугалап олурду.

Кажа-хороа, мал-маган, кас, дагаанын эргип көргөш, огородун магадаш, Оксана Чыртак-ооловодан ойтырдым.

— Ажыл дээрге дам адардан дүн дүшкүжө чедир тоныс улус-тур силер. Дышпанын, хостуг үе деп чүве баштас боор силер оо?

— Хостуг үе тывары, шынап-ла, дыка берге. Чогум ынак ажилыны даштанылгавыс ол. Мызыка школазынга ында башкылап турарлар уруглар-биле аны-бүрү концерт, оюн-тоглаа, мөөрейлер эртрирп турарыныс кандыг-даа даштанылгаван артык саян келгеш-сеткил өөртур. Радик Москвага кады ажилдап турары эки Шолбан Ондар-биле чорупкан. Оларнын белеткеп каан өөрнөкчилери Шагаан-Артыга эртен мөөрейге (сыгыт, хомей) тийлеп кааш келдилер. "Өг-бүдө-99" фестивалыга кирип турувусту мээң танчылаар уругларым

Суурувуста школа, эмнелге, уруглар сады дээр ышкаш коллективтер ачы-дуза марафонунга дыка иделкейлиг кириштилер. Бо-ла бүгү ажыл — даштанылгавыс ол-дур. Чайгы үеде Тарс аржаанынга аржааннаар чачылдыг улус бис.

Ам уруглар хунунге белеткенип тур бис. Уруглар шөл-чүгежин боттарыныс күжүвүс-биле (башкылар өг-бүдөлөривс-биле) кылар бис. "Мивис-мис" дээр ышкаш мөөрейге кирип ачы-төвүвүс белеткеп турувуста-ла, хун-дун эрткиени билдинмес боор-дур.

Межегейин музыка школазынга Максим Мунзукту адны тывыскамын билер бис. А силер Мунзуктар бо алдарлыг артисттер төрөлдөрү эвес силер бе?

— Чок. Фамилиявс дөмей улус бис. Ынчалыс-даа Максим Монгужукович Радикти олгум деп баштактамыр. А оон уруглары бистерин дунмаларымыс дээр. Артистер болганымыс (фамилиявс, база чангыс) төрөл болбас аргавыс чок. Бистин школага адын тыпсып турда М. М. Мунзук уруглары-биле кээп чораяны улуттундубас болушкун боор артакан. 30 чылдаанында уруглары кээр боор деп манап турдувус ийи.

— Кайи артисти дөзөкөп, талантызын магадап чоросан силер?

— Радик элээн үенин иштинде Геннадий Тумат-биле кады ажилдаан, чок элдерип чораяннар. Ол артистке мөгейип, оон өөренип, оун хундуп чораян кижчи. Элекке мөчээниге дыка хомуудаар. Бир-ле гасполь чораш, көдээ аалга телевизордан Геннадий Тумат чок апарганын дынпакаш, дыка сагышыраан. А

мээң мөгейип чоруур кижилерим бодум башкыларым — Раиса Седина-ооловна Сталоо, Светлана Борисовна Монгуш (Орлан Монгуш артистин өөнү ишти).

— Радик Семенин фестивал, мөөрейлерге кирип чачылгаван боор, а силер канды-канды мөөрейлерге кирдиңиз келдиңер?

— "Иениң чаражы" республика мөөрейинге, "Өг-бүдө-99-ка", оон аңгыда кожуун, суму черегели аны-бүрү мөөрейлерден черле чыдып калбастыр мен.

Чоокта чаа эртен мөөрейин бир кижикичиниң чугаазын деткир-дир мен. Республика черегелиг улуг мөөрейлериниң эвеш шала мөөрейлер (огород, дача, сиең-ширбиил үези эртерге) организаастап турар болза эки-дир ийи. Оон аңгыда 3-4 чылдан бээр өөвүске келбес-ле аалчылар чок; Германиядан, Австриядан дизе-ле. Оода сагындырып, баш бурунгар дяннадып каап турар болза эки.

База бир демделгесин чүүлүм мындыг. Мөөрейлерге тийелге дээр шаңалдар-биле кады Президентиниң адындан долларларны улуг даргалар азаап каар боор чораян, а херек кырында оун кажан, кайын алырга, кымдан айтырар-даа билдинмес.

Бистин өг-бүдөлөсчө кичээңгей салып, солун, сеткүүлге чырыдып турары дээр өөрүп четтирдибис. Чангыс чер-чуртугарымыс, эш-өөрүвүстүн мурунуга элчосунуп-даа оран апардым. Онзагай чуну кылыпкан деп бис. Бистер ышкаш ажилдап, амырап чоруур эштеривс, чангыс чер-чуртугарымыс эмгекчө болгай. Оларны база кичээңгей ойбас болзун деп күдээр-дир мен.

Мындыг онза, чараш күдээниң соонда оңаа немей чуну чугалаар боор. Ак сеткилди, ажилгар, солун, баштак, сагыс чоначоол эштерил болган дээр оларнын эртерип чорууру өг-бүдөлөргө Хомушчулар, Кууларларга, Чавдыктарга, Монгуштарга байыр чедирип, олар дээр өөрүкүвүстү илередир-дир бис. Мындыг эттиг, малдыг, ыры-шоролуг, үлгелериг өг-бүдөлөр, ылаңгыя анык өг-бүдөлөр хой-ле болзун. Оларнын дугайында бистин солунустан номчула-ла чорууңар.

Светлана БАЛЧЫР.
Кызыл-Межегей-Кызыл.

— Ажыл дээрге дам адардан дүн дүшкүжө чедир тоныс улус-тур силер. Дышпанын, хостуг үе деп чүве баштас боор силер оо?

— Хостуг үе тывары, шынап-ла, дыка берге. Чогум ынак ажилыны даштанылгавыс ол. Мызыка школазынга ында башкылап турарлар уруглар-биле аны-бүрү концерт, оюн-тоглаа, мөөрейлер эртрирп турарыныс кандыг-даа даштанылгаван артык саян келгеш-сеткил өөртур. Радик Москвага кады ажилдап турары эки Шолбан Ондар-биле чорупкан. Оларнын белеткеп каан өөрнөкчилери Шагаан-Артыга эртен мөөрейге (сыгыт, хомей) тийлеп кааш келдилер. "Өг-бүдө-99" фестивалыга кирип турувусту мээң танчылаар уругларым

дыкшыл.

"ТЫВА"
18.30 "Хоочуннар аравыста". В. С. Шаровар.
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 ИДЕГЕЛ.
19.25 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.45 Коллаж.

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Тодаргай-биле.
20.40 Баштайгы көрүштөн ынакшыл.
21.15 "Эр кижиге энделери", уран-чечен фильм.
22.40 Акуна матата.
23.45 Дежурный кезек.
00.00—00.30 МЕДЭЭЛЕР.

НТВ
7.00 БӨГҮН.
7.25 Градусник.
7.30 Криминал.
7.40 Мен — камгалакчызы мен.
7.50 Дуза.
8.05 Дирин амытаннар дугайында мездээр.
8.10 Мультифильм.

дүңдүрүмдү Кызылга аэропортка агаар азырын манап 2 хонган бис. Ажыл-агыйлыг улус ынча ур кудалар турар харык бар эвеш, үш дугаар хунунде эвеш кижчи ушуп четтивис, ынчал-даа кудавыс эки эртки. Ак-частай берген турган үлде харындаа эки үнүп келген чуруктар-дыр ийи бо, көрүр даан.

— Баштайгы гаспольдарыңар дугайында сактып көрүрөм.

Кунгуртуу... Элик олгу кунсактапкан-даа, куданын алдын дашканын көдүрүп турар-даа чурдуктар хой чорду. Ынчан анык артистер Кунгуртууга чуртап, ажилдай берген турган. Кызылга чурттар оран-сава берге боорга ынчанганар. Аныыр үези кээрге, Радик анчал чурттар, ай-оюм-биле чедер бээр. Азы чай боорга төрөлдөрүлүнү кудуга айтып беренин мал-маганынга сиең-ширбиин белеткүр дээр черле олуртубас. А Оксана чайгы үеде огородка ажилдап өөренип калган болгаш ол таякча черге ногазырап шак болган. А ийи оондуг апарган оон Межегейге жөүп келгенин. Оксананы өскөн-тогөн чер-дир ийи. Ажы Екатерина Элистева уруг-дарымын, мал-маганын каражактып, огород-ногазын өстүрүп элээин.

— Ажыл дээрге дам адардан дүн дүшкүжө чедир тоныс улус-тур силер. Дышпанын, хостуг үе деп чүве баштас боор силер оо?

— Хостуг үе тывары, шынап-ла, дыка берге. Чогум ынак ажилыны даштанылгавыс ол. Мызыка школазынга ында башкылап турарлар уруглар-биле аны-бүрү концерт, оюн-тоглаа, мөөрейлер эртрирп турарыныс кандыг-даа даштанылгаван артык саян келгеш-сеткил өөртур. Радик Москвага кады ажилдап турары эки Шолбан Ондар-биле чорупкан. Оларнын белеткеп каан өөрнөкчилери Шагаан-Артыга эртен мөөрейге (сыгыт, хомей) тийлеп кааш келдилер. "Өг-бүдө-99" фестивалыга кирип турувусту мээң танчылаар уругларым

мындыг онза, чараш күдээниң соонда оңаа немей чуну чугалаар боор. Ак сеткилди, ажилгар, солун, баштак, сагыс чоначоол эштерил болган дээр оларнын эртерип чорууру өг-бүдөлөргө Хомушчулар, Кууларларга, Чавдыктарга, Монгуштарга байыр чедирип, олар дээр өөрүкүвүстү илередир-дир бис. Мындыг эттиг, малдыг, ыры-шоролуг, үлгелериг өг-бүдөлөр, ылаңгыя анык өг-бүдөлөр хой-ле болзун. Оларнын дугайында бистин солунустан номчула-ла чорууңар.

Светлана БАЛЧЫР.
Кызыл-Межегей-Кызыл.

шыл болгаш оон чажыттары", т/с.
20.00 БӨГҮН.
20.25 "Дириг Пушкин", программа, 2-ги кезээ.
21.10 "Эр кижиге айыылдыг чер", уран-чечен фильм.
23.00 БӨГҮН.
23.30 Хунун маалдыры.
23.50—00.16 ИТОГО.

ТВ ЦЕНТР
11.00 Мультифильм.
13.55 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 "Цирктин төөгүзү", 6-ты фильм.
15.55 МЕДЭЭЛЕР.
16.00 "Ференц Лист", уран-чечен фильм.
17.40 Петровка, 38.
17.55 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 "Быт чок херечи", т/с.
21.55 МЕДЭЭЛЕР.
23.05 "Камгалаттынар дээр мегелээшкин", т/с.
23.25 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР.
03.00 "Омерта, азы Быттавас дугайында саавыр", т/с.
03.55 Петровка, 38.
05.00 МЕДЭЭЛЕР.

Кайгамчык бойдус, сероводородтук изиг, кремний, азоттук аржаанын душтар, ванналар кылдыр хүлээп алырга, нерви системазының хоочураан аарыгларын, дамырлар, чүстөрүн, херээженер аарыгларын, кештиң, ЛОР — органнарнын, урологтуг болгаш өске-даа аарыгларын эмнээр.

КАДЫКШЫЛ СЕЗОНУ
КУРОРТКА ИЮНЬ 16-ДА
Ажыттынар:
1-ги сезон июнь 16-дан июль 28-ге чедир.
2-ги сезон июль 28-тен июль 30-ге чедир.
3-кү сезон июль 10-дан июль 22-ге чедир.
4-кү сезон июль 22-ден август 3-ке чедир.
5-ки сезон август 3-тен август 15-ке чедир.
6-ты сезон август 15-тен август 27-ге чедир.
7-ги сезон август 27-ден сентябрь 8-ке чедир.

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 "Гарри—хар кижичи", комедия хевирлиг сериал.
15.40 "Адыр, мана-2", "Дорткү дугуйла", м/с.
15.55 Сылдастыр шагы.
16.30 Он алды харга чедир...
17.00 "Ынакшылдын нүүрү-биле", т/с.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 Аялганы тып көрөм.
18.45 Мында болгаш ам.
19.05 "Бистер" деп программа.
19.45 "Орус транзит", уран-чечен фильм, 1-ги сериязы.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 УЕ.
21.35 Агаар.
21.40 "Даг чурттуг кижичи-IV", сериал.
22.40 КӨРҮШ.
23.20 Бут бөмбүүнүн долчулалы.
23.55 МЕДЭЭЛЕР.
00.10—02.00 А. С. Пушкин. Киночогааларнын чындызындан.

18.15 Аялганы тып көрөм.
18.45 Мында болгаш ам.
19.05 ТЕМА.
19.45 "Орус транзит", уран-чечен фильм, 2-ги сериязы.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 УЕ.
21.35 Агаар.
21.40 "Сен—менээ, мей—сеез", комедия.
23.15 Ындыг болзажок.
23.30 Г. Сукачевтун концерт программасы.
00.25—01.15 Теннис талазы-биле Франциянын ажык чемпионады.

11.35 "Бичин тоянчы", уругларга телесериал.
12.30 "Мээң өг-бүдөм".
13.30 "Фазтон — хун олгу", м/ф.
13.45 Музыка.
14.00 МЕДЭЭЛЕР.
14.30 Автоматспорт.
15.25 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с.
16.15 Музыка.
16.25 "Баштайгы ошкакжышыкынар", т/с.
17.00 МЕДЭЭЛЕР.
17.30 Суурга.
18.00 Мультифильм.
18.15 Чарштангынын чажыттары.
18.20 Гомеопатия болгаш кадыкшыл.

19.40 Коллаж.

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Тодаргай-биле.
20.45 "Аншлаг" болгаш К°. 21.20 "Куштар", уран-чечен фильм.
23.00 Урмас Отт...
00.05 Дежурный кезек.
00.20 МЕДЭЭЛЕР.
00.50—01.35 "Формула-1".

НТВ
7.00 БӨГҮН.
7.40 Градусник.
7.45 Криминал.
7.55 Мен — камгалакчызы мен.
8.05 Дуза.
8.10 Дирин амытаннар дугайында мездээр.
8.15 Мультифильм.
8.25 Кардан өзээ.
8.35 Бөгүн— Москвада.
8.50 Акша айтыры.
9.00 БӨГҮН.
9.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш оон чажыттары", т/с.

22.40 "Ойнаар-кыстар".
23.00 БӨГҮН.
23.40 Хунун маалдыры.
00.00—00.51 "Антропология", программа.

ТВ ЦЕНТР
9.49 Делегейин уруглар камгалалынын хуну.
11.00 Мультифильм.
13.55 МЕДЭЭЛЕР.
14.25 "Соок бажы", т/с.
15.55 МЕДЭЭЛЕР.
16.10 "Шпионнар клубу", уран-чечен фильм.
17.40 Петровка, 38.
17.55 МЕДЭЭЛЕР.
18.30 Телемарафон.
19.55 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Телемарафон.
21.55 МЕДЭЭЛЕР.
23.05 "Камгалаттынар дээр мегелээшкин", т/с.
23.25 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР.
03.00 "Омерта, азы Быттавас дугайында саавыр", т/с.
03.55 Петровка, 38.
05.00 МЕДЭЭЛЕР.

22.40 "Ойнаар-кыстар".
23.00 БӨГҮН.
23.40 Хунун маалдыры.
00.00—00.51 "Антропология", программа.

ТВ ЦЕНТР
9.49 Делегейин уруглар камгалалынын хуну.
11.00 Мультифильм.
13.55 МЕДЭЭЛЕР.
14.25 "Соок бажы", т/с.
15.55 МЕДЭЭЛЕР.
16.10 "Шпионнар клубу", уран-чечен фильм.
17.40 Петровка, 38.
17.55 МЕДЭЭЛЕР.
18.30 Телемарафон.
19.55 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Телемарафон.
21.55 МЕДЭЭЛЕР.
23.05 "Камгалаттынар дээр мегелээшкин", т/с.
23.25 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР.
03.00 "Омерта, азы Быттавас дугайында саавыр", т/с.
03.55 Петровка, 38.
05.00 МЕДЭЭЛЕР.

КУЛЬТУРУЛГ БОЛГАШ СПОРТУЧ ОЮННАР
СИЛЕРНИ МАНАП ТУРАР.
Путевканын өртээ (13 хонук) — 2500 РУБЛЬ.
(Тура төлээрси — 2100 РУБЛЬ).
7 харга чедир уругларга 30 хуу чиигелде.
Дыштаныкчыларны путевкада айткан сезонда хүлээп алыр.
1 путевкага ийи, үш кижичи дыштанырын чөпшээрэвс.
Эмчиини сүмелээни-биле ийи путевкага 2 сезонда эмнедип болур.
"УШ-БЕЛДИР" курортка эмнедирге ырак курорттарга эмнеткенден дээштиг, чүге дээрге организмиңиң аржаанга чачыгарыңа эвээш үе үнер.
САКТЫП АЛЫНАР: кадыкшыл — амыраалдын бүгү-ле эки чүүлдерин чачызып турар. Кадыкшылды шилип алынар, бодунарга бүзүрелдиг болур силер.
БААР АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, переулук Юбилейный, 7. Телефон: 3-10-77.

ШУПУҢАРГА, ШУПУҢАРГА,
ШУПУҢАРГА!
Оолдар болгаш уруглар, оларнын ада-илери коску, чараш байырлалга кижиринче силерни чаладывс.
МАЙ АЙНЫҢ 31-ДЕ, 11 ШАКТА
Кызыл хоорайнын Арат шөлүңге
РОССИЯНЫН УРУГЛАР ФОНДУЗУ БОЛГАШ
ТЫВАННЫН КУРУНЕ ФИЛАРМОНИЯЗЫ
"ЧАШ НАЗЫНЫНҢ БАЙЫРЛАЛЫ"
деп театржыткан шоу-көрүзүңүңү Силерге баралладыр. Ону Делегейин уруглар камгалалынын хуну — июнь 1-ге турскааткан.
ПРОГРАММА:
1. Концерт. "Уралхай Муозик-холлдун "Бичин чурт" деп уруглар программасы, "Тоолдар таттынын" ойнаарактар болуу Силерге бараан болур.
2. Оюннар, конкурстар, аттракционнар.
3. Асфальтка чуруктар чуруу конкурсу.
4. Үш бөлүктүн уругларына ролитик конькиге маргылдаа.
5. Бичин машиналарга чуңгулаашкын.
6. Уруглар дискотеказы.
ЫРЫЛАР, ТАНЦЫЛАР, ХӨГЛҮГ КАТКЫЛАР!
Чалгааравас Силер.

6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ.
9.00 КУЛЬТУРА МЕДЭЭЛЕРИ.
9.20 "Ынакшылдын нүүрү-биле", т/с.
10.20 Кадыкшыл.
10.45 "Учумал дойду-1-ниң ээл келгени", м/с.
10.55 ХУУЛГААЗЫННАР ШӨЛҮ.
12.00 КУЛЬТУРА МЕДЭЭЛЕРИ.
12.15 "Кады" деп программа.
13.00 "Ак шалыңнар", уран-чечен фильм.
14.45 А. Карелин—Европада эң дээр.

18.15 Аялганы тып көрөм.
18.45 Мында болгаш ам.
19.05 ТЕМА.
19.45 "Орус транзит", уран-чечен фильм, 2-ги сериязы.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар!
21.00 УЕ.
21.35 Агаар.
21.40 "Сен—менээ, мей—сеез", комедия.
23.15 Ындыг болзажок.
23.30 Г. Сукачевтун концерт программасы.
00.25—01.15 Теннис талазы-биле Франциянын ажык чемпионады.

11.35 "Бичин тоянчы", уругларга телесериал.
12.30 "Мээң өг-бүдөм".
13.30 "Фазтон — хун олгу", м/ф.
13.45 Музыка.
14.00 МЕДЭЭЛЕР.
14.30 Автоматспорт.
15.25 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с.
16.15 Музыка.
16.25 "Баштайгы ошкакжышыкынар", т/с.
17.00 МЕДЭЭЛЕР.
17.30 Суурга.
18.00 Мультифильм.
18.15 Чарштангынын чажыттары.
18.20 Гомеопатия болгаш кадыкшыл.

19.40 Коллаж.

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Тодаргай-биле.
20.45 "Аншлаг" болгаш К°. 21.20 "Куштар", уран-чечен фильм.
23.00 Урмас Отт...
00.05 Дежурный кезек.
00.20 МЕДЭЭЛЕР.
00.50—01.35 "Формула-1".

НТВ
7.00 БӨГҮН.
7.40 Градусник.
7.45 Криминал.
7.55 Мен — камгалакчызы мен.
8.05 Дуза.
8.10 Дирин амытаннар дугайында мездээр.
8.15 Мультифильм.
8.25 Кардан өзээ.
8.35 Бөгүн— Москвада.
8.50 Акша айтыры.
9.00 БӨГҮН.
9.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш оон чажыттары", т/с.

22.40 "Ойнаар-кыстар".
23.00 БӨГҮН.
23.40 Хунун маалдыры.
00.00—00.51 "Антропология", программа.

ТВ ЦЕНТР
9.49 Делегейин уруглар камгалалынын хуну.
11.00 Мультифильм.
13.55 МЕДЭЭЛЕР.
14.25 "Соок бажы", т/с.
15.55 МЕДЭЭЛЕР.
16.10 "Шпионнар клубу", уран-чечен фильм.
17.40 Петровка, 38.
17.55 МЕДЭЭЛЕР.
18.30 Телемарафон.
19.55 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Телемарафон.
21.55 МЕДЭЭЛЕР.
23.05 "Камгалаттынар дээр мегелээшкин", т/с.
23.25 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР.
03.00 "Омерта, азы Быттавас дугайында саавыр", т/с.
03.55 Петровка, 38.
05.00 МЕДЭЭЛЕР.

22.40 "Ойнаар-кыстар".
23.00 БӨГҮН.
23.40 Хунун маалдыры.
00.00—00.51 "Антропология", программа.

ТВ ЦЕНТР
9.49 Делегейин уруглар камгалалынын хуну.
11.00 Мультифильм.
13.55 МЕДЭЭЛЕР.
14.25 "Соок бажы", т/с.
15.55 МЕДЭЭЛЕР.
16.10 "Шпионнар клубу", уран-чечен фильм.
17.40 Петровка, 38.
17.55 МЕДЭЭЛЕР.
18.30 Телемарафон.
19.55 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Телемарафон.
21.55 МЕДЭЭЛЕР.
23.05 "Камгалаттынар дээр мегелээшкин", т/с.
23.25 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР.
03.00 "Омерта, азы Быттавас дугайында саавыр", т/с.
03.55 Петровка, 38.
05.00 МЕДЭЭЛЕР.

КУЛЬТУРУЛГ БОЛГАШ СПОРТУЧ ОЮННАР
СИЛЕРНИ МАНАП ТУРАР.
Путевканын өртээ (13 хонук) — 2500 РУБЛЬ.
(Тура төлээрси — 2100 РУБЛЬ).
7 харга чедир уругларга 30 хуу чиигелде.
Дыштаныкчыларны путевкада айткан сезонда хүлээп алыр.
1 путевкага ийи, үш кижичи дыштанырын чөпшээрэвс.
Эмчиини сүмелээни-биле ийи путевкага 2 сезонда эмнедип болур.
"УШ-БЕЛДИР" курортка эмнедирге ырак курорттарга эмнеткенден дээштиг, чүге дээрге организмиңиң аржаанга чачыгарыңа эвээш үе үнер.
САКТЫП АЛЫНАР: кадыкшыл — амыраалдын бүгү-ле эки чүүлдерин чачызып турар. Кадыкшылды шилип алынар, бодунарга бүзүрелдиг болур силер.
БААР АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, переулук Юбилейный, 7.